

Leerlingen goed laten kiezen in het leven. Hoe doen we dat?

Karel Hurts en Marianne ter Laak

Maart 2018

Inleiding

Ingegeven door het marktdenken en mogelijk gemaakt door maatschappelijke ontwikkelingen zoals de ontzuiling, heeft beroepsvorming sinds de 1980's een gedaantewisseling ondergaan en is steeds vaker gezien als een proces van het verwerven van *beheersingskennis* waarmee vervolgens aan een vraag vanuit de arbeidsmarkt voldaan kan worden (Vos, 2011).

Echter, de laatste 10-20 jaar is er in het onderwijsveld hernieuwde belangstelling ontstaan voor het aanleren van persoonlijke en sociale competenties als vast onderdeel van de beroepsvorming. Dit is mede veroorzaakt door veranderingen op de arbeidsmarkt: in een steeds complexer wordende samenleving en een steeds dynamischer wordende arbeidsmarkt is het van belang dat de werknemer beschikt over kennis en tools om zijn persoonlijkheid en identiteit te handhaven, verstevigen en verder te ontwikkelen. Dit laatste type kennis zal gemakshalve met *oriënteringskennis* (Vos, 2011) aangeduid worden, ter onderscheiding van de hierboven besproken beheersingskennis.

De genoemde *oriënteringskennis* kan gezien worden als een manier om de zg. *pedagogische functie* van het onderwijs te realiseren (Ten Dam & Volman, 2000): leerlingen moeten kritisch leren denken, leren op diverse manieren te participeren in de samenleving, en leren zichzelf te ontwikkelen tot zelfbewuste en weerbare burgers. Vanuit dit perspectief kan geconcludeerd worden dat het maken van goede keuzes ten aanzien van studie of beroep niet los gezien kan worden van het maken van goede persoonlijke keuzes in de rest van het leven. Niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten wordt met steeds meer klem voor een dergelijk perspectief gepleit, mede ingegeven door pleidooien van levenskunstfilosofen en humanistisch filosofen (Dohmen, 2007; Nussbaum, 2010).

In de visie van dit artikel dienen *oriënteringskennis* en verwante vormen van algemene vormingskennis een vaste plaats in het keuzevaardigheidsonderwijs te krijgen. Daarvoor is het nodig dat dit type onderwijs over een methodische basis beschikt. In onze visie is een dergelijke basis momenteel in het Nederlandse voortgezette onderwijs voor een groot deel afwezig. Dit neemt niet weg dat hier en daar wel lokale initiatieven te vinden zijn die de PLV-visie benaderen, o.a. via het LOB-onderwijs (Loopbaan Ontwikkeling en Begeleiding) en het onderwijs in filosofie en levensbeschouwing. In dit artikel zullen we onze visie kortweg de "PLV-visie" noemen, waarbij "PLV" staat voor Persoonlijke Levensloop-Vaardigheden.

Er zijn aanwijzingen dat het ontbreken van een dergelijke methodische basis mede oorzaak is van de relatief grote kans op studie-uitval aan Nederlandse scholen, hogescholen en universiteiten (Borghans, 2008; Startmonitor, 2008; Oberon, 2008). Zelfs "moderne" problemen als drugsgebruik, schoolverlaten en jeugdcriminaliteit kunnen in verband gebracht worden met de status van Nederlandse onderwijs in zelfinzicht en keuzevaardigheid (Sectie Ontwikkelings- en onderwijspsychologie, Universiteit Leiden, 2009).

Opzet en uitvoering van het onderzoek

Doel van het onderzoek

Om de basis te leggen voor een methodische basis voor onderwijs in zelfkennis en persoonlijke keuzevaardigheid, dienen allereerst huidige praktijken en visies op eventuele verbeteringen in het keuzevaardigheidsonderwijs in kaart gebracht te worden. Vandaar dat de auteurs een enquête gehouden hebben onder een representatieve steekproef schooldecanen en leerlingbegeleiders, werkzaam op het VO. Onder het huidige keuzevaardigheidsonderwijs kan bijv. een deel van het LOB-onderwijs gerekend worden. Maar ook in andere schoolvakken wordt aandacht aan (persoonlijke) keuzevaardigheid besteed, m.n. in de bovenbouw van HAVO en VWO (bijv. filosofie, levensbeschouwing). De invulling van dit type onderwijs verschilt vaak van school tot school. Reden te meer om de huidige praktijk en visies op benodigde veranderingen via een enquête in kaart te brengen.

Structuur en opzet enquête

In de enquête werd via de methode van systematische verdieping achtereenvolgens gevraagd naar:

- Mate van tevredenheid met huidige aanbod aan keuzevaardigheidsonderwijs (KVO).
- Mate van belangrijkheid van een serie mogelijke KVO-doelstellingen.
- Alleen voor belangrijk geachte doelstellingen: in hoeverre zijn deze reeds op uw school bereikt?
- Alleen voor niet-bereikte doelstellingen: wat zijn mogelijke oplossingen om deze doelstellingen voortaan wel te bereiken?
- Tot slot werd gevraagd naar hoe moeilijk men dacht dat de gekozen oplossing(en) te realiseren zou(den) zijn, en hoeveel uren idealiter gemiddeld per week aan KVO besteed zouden moeten worden.

Kenmerken van de enquête

- *Tijdstip van afname:* De enquête is in het voorjaar van 2013 afgenomen.
- *Respondenten:* 150 schooldecanen werden benaderd via de VvSL (waarbij 67% van de geldige respondenten aangesloten was), via de NVS-NVL (19% aangesloten) of door een willekeurig gekozen groep middelbare scholen in Nederland op te bellen of te mailen. De enquête werd anoniem ingevuld. Van de 150 benaderde decanen vulden 109 de enquête (bijna) volledig in. Deze worden hierna “respondenten” genoemd.
- *Scholen:* 96% van de respondenten werkten op een VWO, 88% op een HAVO, en 58% op een VMBO. 82% van de scholen hadden meer dan 800 leerlingen, 35% waren openbare scholen, en 77% van de scholen bevond zich in de Randstad, Midden- of Zuid-Nederland.
- *Implementatie:* De enquête was internet-gebaseerd en geïmplementeerd met behulp van Sawtooth SSI Web (mede mogelijk gemaakt door Hotelschool Den Haag).

Leerlingen goed laten kiezen in het leven. Hoe doen we dat?

Ervaringen met en meningen over huidige praktijk

1. *Tevredenheid over huidige aanbod aan keuzevaardigheidsonderwijs (KVO) op de eigen school:*

26% van de respondenten was tevreden of zeer tevreden (gemeten op een 5-puntschaal van zeer ontevreden tot zeer tevreden). 12% was zeer ontevreden. Verder bleek dat tevreden en zeer tevreden decanen vaak nogal vaak oppervlakkige redenen opgaven voor hun tevredenheid ("De leerlingen zijn tevreden over het onderwijsaanbod"; "We beschikken over goed lesmateriaal"). Daarentegen vond slechts 61% van deze decanengroep dat leerlingen genoeg keuzevaardigheid geleerd hadden bij het verlaten van de school. Met andere woorden, 39% van de tevreden decanen was tevreden om een reden die niet met een toename van keuzevaardigheid te maken had! Tot slot bleek dat slechts 35% van de tevreden decanen vond dat leerlingen genoeg zelfkennis en genoeg vermogen tot zelfsturing geleerd hadden als gevolg van het bestaande keuzevaardigheidsonderwijs.

2. *Belangrijkste doelstellingen van KVO*

In volgorde van aflopende belangrijkheid werden de volgende doelstellingen genoemd door de respondenten (belangrijkheid werd gescoord op een 5-puntsschaal, lopend van zeer onbelangrijk tot zeer belangrijk):

- "Zich goed geïnformeerd over toekomstige beroepen"
- "Geleerd te kiezen, niet alleen voor de korte termijn"
- "Leven in een goede richting leren sturen"

3. *Mate waarin deze doelstellingen reeds bereikt zijn*

De drie bovengenoemde doelstellingen werden beschouwd als (nog) niet geheel bereikt door 16%, 65%, resp. 63% van de respondenten.

Oplossingen voor niet-geheel-bereikte doelstellingen

De oplossingen die het vaakst genoemd werden om nog niet-geheel-bereikte doelstellingen van KVO voortaan wel te bereiken zijn als volgt (percentages hebben betrekking op de respondenten die vonden dat minimaal 1 doelstelling niet geheel bereikt was):

- "Verbeteren van de benodigde competenties van alle betrokken docenten" (71%);
- "Meer tijd om leerlingen beter te begeleiden" (71%); en
- "Verbetering van samenwerking met mentoren" (65%).

Samenvatting van de onderzoeksresultaten

Schooldecanen geven aan dat leerlingen, als ze van school af komen, vaak nog niet geleerd hebben wat door de decanen niettemin wel als belangrijk beschouwd wordt: goed kunnen kiezen, ook voor de lange termijn; en het eigen leven in een goede richting kunnen sturen. Merk op dat deze doelstellingen tevens kenmerkend zijn voor de PLV-visie. (Eerlijkheidshalve dient hierbij opgemerkt te worden dat sommige typische PLV-doelstellingen door de schooldecanen minder belangrijk gevonden worden, zoals "Kennis gemaakt met creatieve

uitdrukkingsvormen".) Slechts van de doelstelling "Heeft zich goed geïnformeerd over toekomstige studies en beroepen" (die gezien kan worden als basisdoelstelling, d.w.z. als voorwaarde voor de overige doelstellingen) vinden de meeste decanen dat deze niet alleen belangrijk is, maar ook (grotendeels) bereikt is (84% van de respondenten).

In overeenstemming met de geringe mate waarin men meent dat belangrijk geachte doelstellingen behaald zijn, is de bevinding dat slechts één op de vier schooldecanen tevreden of zeer tevreden is over het bestaande aanbod aan keuzevaardigheidsonderwijs. Als de decanen al tevreden zijn over het bestaande onderwijsaanbod, vindt slechts 61% dat dit met een toegenomen keuzevaardigheid bij de leerlingen te maken heeft bij het verlaten van de school. Voor een nog kleiner percentage van de tevreden decanen (37%) heeft de tevredenheid te maken met een toename in zelfinzicht en vermogen tot zelfsturing bij de leerlingen als gevolg van het bestaande onderwijsaanbod.

Tot slot is het de moeite waard om kort stil te staan bij wat de schooldecanen vinden van mogelijke *oplossingen* voor het realiseren van belangrijk geachte – maar nog niet geheel bereikte - doelstellingen van keuzevaardigheidsonderwijs. Helaas konden in dit onderzoek deze meningen niet met voldoende diepgang bestudeerd worden door de beperkingen die inherent zijn aan enquête-onderzoek. Niettemin is het interessant te constateren dat van de decanen die vonden dat niet alle belangrijke doelstellingen reeds (geheel) bereikt waren, 75% aangeeft dat goed onderwijs in keuzevaardigheid gebaat is bij het verbeteren van de competenties van het onderwijzend personeel. In lijn hiermee is de bevinding dat 65% van dezelfde groep schooldecanen de noodzaak noemt van betere samenwerking met de mentoren.

Conclusies en discussie

De PLV-visie

In de huidige samenleving die gedomineerd lijkt te worden door via internet en sociale media verspreide informatie, meningen en keuzemogelijkheden, leven jongeren meer dan ooit met fundamentele onzekerheden in het almaar toenemende spanningsveld tussen verantwoordelijkheid enerzijds en vrijheid anderzijds. Zowel leerlingen als pedagogen geven aan dat er behoefte is aan extra ondersteuning in opvoeding en onderwijs, hetgeen zelfsturing en zelfverantwoordelijkheid niet uitsluit. De benodigde ondersteuning kan o.a. bereikt worden door het aanreiken aan jong volwassenen van de eerder genoemde *oriënteringskennis* en door het benadrukken van de eerder genoemde vaardigheden van kritisch denken, *maatschappelijke participatie*, en *het zich ontwikkelen tot een zelfbewuste, weerbare burger*. Echter, de methodische basis voor dergelijk onderwijs in zelfkennis en persoonlijke levensloopvaardigheden (PLV) is vooralsnog nog niet voltooid. Diverse onderwijskundige en pedagogische inzichten en uitgangspunten dienen daarvoor geformuleerd, gecombineerd en uitgewerkt te worden. In dit artikel hebben we geprobeerd de aanzet te geven tot een dergelijke basis.

Leerlingen goed laten kiezen in het leven. Hoe doen we dat?

Op weg naar een methodische basis voor PLV-onderwijs

Onder de methodische basis voor PLV-onderwijs kunnen de volgende logische onderwijsbouwstenen gerekend worden: (a) kandidaten voor levensloopvaardigheden, (b) mogelijke didactische werkvormen, en (c) mogelijke onderwijsorganisatie.

Wegens ruimtegebrek wordt hieronder slechts ingegaan op een lijst van mogelijke levensloopvaardigheden. Hierbij zijn inzichten uit de praktische filosofie van de levenskunst en de ethiek gecombineerd met de laatste wetenschappelijke inzichten uit de ethiek, de gezondheidspsychologie, de besliskunde, en de cultuurwetenschap/veranderkunde. De levensloopvaardigheden worden onderverdeeld in *kernvaardigheden* en *ondersteunende vaardigheden*. Merk op dat in dit verband het begrip “vaardigheid” in ruime zin gezien dient te worden: het verwijst niet uitsluitend naar concrete handelingen, procedures of technieken die aangeleerd moeten worden, maar ook - en misschien nog wel meer – naar de juiste attitudes en de benodigde oriënteringskennis die bij de verschillende vaardigheden aan de orde komen.

Kernvaardigheden

a) (Meta)cognitieve vaardigheden

- Goed kunnen waarnemen/ontdekkend leren
- Kunnen leven met een beperkte mate van onzekerheid over de toekomst
- Plannen: te verrichten handelingen in hun onderlinge afhankelijkheid kunnen zien
- Evalueren: bereikte en geplande doel met elkaar kunnen vergelijken
- Besluiten: voor- en nadelen van alternatieven tegen elkaar kunnen afwegen

b) Psycho-emotionele vaardigheden

- Eigen grenzen kennen, acceptatie van verlies, indien verlies onvermijdelijk
- Vieren van succes, indien van toepassing
- Evenwicht kunnen aanbrengen tussen gevoel en verstand
- Luisteren naar de tegenstem van de betekenisvolle ander
- Gevoel hebben voor timing
- Zelfvertrouwen kunnen ervaren zonder egoïstisch te zijn
- Commitment kunnen opbrengen jegens gemaakte keuzes

c) Psychosociale vaardigheden

- Sociale empathie: jezelf kunnen verplaatsen in de ander en daarop adequaat kunnen reageren;
- Het belang inzien van sociale participatie: persoonlijke doelen kunnen plaatsen in een maatschappelijke en sociaal kader
- De basisprincipes van conflictoplossing en taakverdeling beheersen
- Jezelf in cultureel en historisch perspectief kunnen plaatsen: inzien dat we allemaal tot op zekere hoogte een kind van onze tijd en cultuur zijn

Ondersteunende vaardigheden

d) Communicatieve, artistieke en natuurlijke vaardigheden

- Je over dingen of mensen kunnen verwonderen; zaken kunnen verbeelden en scheppen aan de hand van kunst, spel en literatuur

Leerlingen goed laten kiezen in het leven. Hoe doen we dat?

- Jezelf goed kunnen uitdrukken en anderen goed kunnen verstaan en begrijpen
- Kennis van de natuur en je eigen lichaam hebben, de kwetsbaarheid en het belang hiervan inzien en, zo nodig, deze met respect behandelen; kennis hebben van de ecologische verbondenheid van mens en aarde

Implicaties van het enquête-onderzoek

De resultaten van het enquête-onderzoek laten zien dat veel PLV-doelstellingen belangrijk gevonden worden door schooldecanen, maar tegelijkertijd nog niet (geheel) bereikt zijn in het bestaande onderwijsaanbod, volgens dezelfde decanen. In het algemeen is men niet erg tevreden over het huidige onderwijsaanbod op het gebied van persoonlijke keuzevaardigheid en zelfinzicht.

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat aan een methodische basis voor onderwijs in persoonlijke keuzevaardigheid en zelfinzicht inderdaad behoefte lijkt te bestaan in het VO. Veel van de wenselijk geachte uitgangspunten voor dergelijk onderwijs komen overeen met het idee van onderwijs in persoonlijke levensloopvaardigheden, zoals in dit artikel uiteengezet. De volgende stap is om, samen met onderwijskundigen en mensen uit het onderwijsveld, te kijken hoe het fundament voor een methodische basis voor dergelijk onderwijs gelegd en verbeterd kan worden.

Literatuurlijst

AAC&U (2007). **College Learning for the New Global Century**. Washington, DC: AAC&U.
https://www.aacu.org/sites/default/files/files/LEAP/GlobalCentury_final.pdf.

Borghans (2008). **Rapport over veranderen van studierichting in het hoger beroeps- of academisch onderwijs**. Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Universiteit Maastricht.

Dohmen, D. (2007). **Tegen de onverschilligheid- Pleidooi voor een moderne levenskunst**. Amsterdam: Ambo.

Nussbaum, M. (2010). **Niet voor de winst: waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft**. Amsterdam: Ambo/Anthos.

Oberon (2008). **De belevingswereld van voortijdige schoolverlaters een onderzoeksrapportage**, Oberon, in opdracht van ministerie van OVC.

Leerlingen goed laten kiezen in het leven. Hoe doen we dat?

Sectie Ontwikkelings- en onderwijspsychologie (2009). **Rijping en schooluitval: een pilot-onderzoek naar schooluitval bij (V)MBO-ers vanuit ontwikkelingsperspectief**. Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Leiden, april.

Startmonitor (2008). **Studiekeuze en studiesucces, een selectie uit de gegevens over studiekeuze, studieuitval en studiesucces**. Onderzoek in opdracht van SURF-Studiekeuze 123, ResearchNed, Nijmegen.

Ten Dam, G. & Volman, M. (2000). Sociale competentie: reddingsvest en levenskunst: over de pedagogische opdracht in de praktijk. **Pedagogiek**, 20(2), juni.

Vos, P. (2011). Oriëntatie voor het leven. Vorming in het voortgezet onderwijs. In: **Essays over vorming in het onderwijs**. Onderwijsraad, Den Haag.